

ד' תשרי תשפ"ב | 10.9.2021

לכבוד
אגף בכיר משפחות ילדים ונוער בקהילה
משרד העבודה, הרווחה והבטחון החברתי

הנדון: חסמים ואתגרים בקרב עוזבי החברה החרדית בקבלת מענים בשירותי הרווחה למשפחות במצבי פרידה וגירושין

תקציר

תופעת עזיבת החברה החרדית הפכה משמעותית בשנים האחרונות. שיעור העוזבים בשנים 2017-2019 עמד על 14% בגילאי 20-64, עם קצב עזיבה גובר בקבוצות הגיל הצעירות. המשמעות היא עזיבת 3,000-4,000 איש ואשה בשנים הקרובות. בין העוזבים את החברה החרדית ישנם בעלי משפחות, שעצם עזיבתם גוררת את פירוק התא המשפחתי, בדמות הליך גירושין. **הליך זה מלווה בניכור הורי וקהילתי קשה, שמטרתו לנתק את הקשר בין העוזבים לבין ילדיהם.** כך, הצד העוזב חווה התערבות פעילה מצד הקהילה להסתת בני משפחה, חברים ומכרים כנגדו. מחקר שנערך בשנים האחרונות קובע באופן חד משמעי, כי הקהילה החרדית ומנהיגיה מפעילים לחצים על אנשי המקצוע בשירותי הרווחה להשאיר את הילדים אצל ההורה החרדי ולא להעבירם למשמורת ההורה שעזב את הקהילה, גם במחיר פגיעה בטובת הילד. בנוסף, ממצאי המחקר מצביעים על המצוקה הקשה בה נתונים ילדים בסכסוכי גירושין שכאלה. מהמחקר עולה, כי הילדים נקרעים בין כמיהתם לקשר עם הורה אהוב ובין הפיכתו לדמות שנתפסת בחברה אליה הם משתייכים כדמות מסוכנת ולא מוכרת. לפגיעה בקשר בין ההורה שעזב את החברה החרדית ובין הילדים ישנן השלכות ניכרות על הילדים, אשר מגיעות עד לכדי התעללות רגשית בילדים. במציאות הנוכחית, המענים והטיפול הניתנים על-ידי רשויות הרווחה בישראל מהווים מענה חלקי ובלתי מספק לאוכלוסיית עוזבי החברה החרדית המצויים בהליך גירושין כאשר הצד השני נותר בקהילה החרדית.

מסמך זה סוקר את המענים הקיימים והחסמים העומדים בפני אוכלוסיית עוזבי החברה החרדית בקבלתם ו/או אי התאמת המענים למאפייני האוכלוסייה. כך בתחום עבודתם של העובדים הסוציאליים לסדרי דין עולה תמונה ברורה, לפיה הקהילה החרדית מפעילה לחצים גדולים על העובדים הסוציאליים ברשויות המקומיות ביישובים חרדיים, אשר משפיעים על המלצותיהם המקצועיות. המענה העיקרי שניתן במקרה של פגיעה או ניתוק קשר בין ההורה שעזב את החברה החרדית ובין ילדיו הוא הפנייתם למרכז קשר. מענה זה אינו מספק וכשהוא ניצב לבדו, מתקבלת תוצאה הפוכה והיא חיזוק סרבנות הקשר של הילד. בהיבט הטיפולי, מנהיגי הקהילה מנחים את הצד שנותר בקהילה שלא לשתף פעולה עם גורמי הרווחה. התוצאה היא שהמענים הטיפוליים אשר מחייבים שיתוף פעולה של שני הצדדים, לא מתאפשרים בעניינם של עוזבי החברה החרדית. כך מתמעטות אפשרויות הטיפול הקיימות במקרים אלה והצדדים נותרים ללא מענה טיפולי. כמו כן, אנו עדים להחלטות שהתקבלו בוועדות לתכנון טיפול ואינן מבוצעות במשך זמן רב. מקרים בהם הילדים הוגדרו כילדים בסיכון גבוה ונקבע כי עליהם לקבל אבחון וטיפול פסיכולוגי, נותרים ללא מענה במשך חצי שנה ויותר.

לפיכך, אנו ממליצים על:

1. העברת הכשרות ייעודיות לאנשי המקצוע להיכרות מעמיקה עם מאפייני אוכלוסיית עוזבי החברה החרדית בהליכי גירושין ומאפייני הניכור ההורי והקהילתי הייחודי להם.

לקדם "ניכור מכוון" כלפי ההורה העוזב. התנהלות הקהילה אל מול העוזב פותחה לדרגה של אסטרטגיה: בשלב הראשון מוצעים פיתויים כלכליים לעוזב. בשלב השני, נעשים מאמצים לניתוק הילדים מהעוזב ופעולות להבטחת הישארות הילדים במוסדות חינוך חרדיים. לבסוף, מתנהל קרב התשה בבתי המשפט ומערכת הרווחה. אסטרטגיית פעולה זו מכונה "ניכור קהילתי". **בכל הראיונות והבדיקות עם אנשי מקצוע, שבוצעו במסגרת המחקר, לא עלה אפילו מקרה אחד של הסכמה חרדית לשמור על הורות משמעותית של העוזב/ת.** מדובר במצב א-סימטרי של העוזב את הקהילה החרדית אל מול הנשאר בה. משפחות הצדדים והרבנים מנהלים את סכסוך הגירושין ומנצלים לרעה את מדיניות משרד הרווחה.

בשונה מסכסוכי גירושין באוכלוסייה החרדית, הדתית או הכללית, סכסוכי גירושין בהם צד אחד עזב את הקהילה החרדית והצד השני נותר בה, מאופיינים בניכור קהילתי משמעותי ועוצמתי. קהילה טוטאלית תופסת את טובת הכלל כערך עליון והאינדוידואל נתפס כאיום על טובת הקהילה ולפיכך כאויבה. כאשר הקהילה הטוטאלית מהווה קבוצת מיעוט, מתעצם האיום והחשש מפני חדירה של תרבות חיצונית. התוצאה היא ניטור מתמיד של חברי הקהילה ונקיטת סנקציות נגד מי שמפגין סימנים להשפעות זרות.⁵ הקהילה החרדית הינה קהילה טוטאלית.⁶ **הקהילה מגוננת על שלמותה בכל מחיר מפני היחיד שעזב אותה.** כך, יחווה הצד העוזב התערבות פעילה מצד הקהילה להסתת בני משפחה, חברים ומכרים כנגדו. כמו כן, השפעתן של דמויות סמכות בקהילה מחלחלת אל מוסדות החינוך במטרה לסייע בדחיקת ההורה שעזב ולאפשר את ניתוק הקשר בינו לבין ילדיו.⁷

ניכור קהילתי בהקשר של הקהילה החרדית מפקיע את הסכסוך מבני הזוג באופן שהקהילה היא זו שמנהלת ומכתיבה את התנהלות בן הזוג שנותר בה: "הקהילה תומכת בהורה שנשאר בתוכה. כך, בעוד המשבר המיידית נחוה ברמה הזוגית, עד מהרה הוא עובר להתנהל על-ידי הקהילה באופן המסלים את הסכסוך... דבר זה בתורו יוצר סיכון קיצוני לתא המשפחתי"⁸ (ההדגשה שלי – נ"ק).

מחקר שיזמה תכנית "צעדים" ונערך על-ידי פרופ' כרמית כץ מבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב, סוקר את השפעות סכסוך הגירושין על הצדדים לסכסוך וילדיהם. דוח המחקר מצא כי כאשר אחד מבני הזוג עזב את החברה החרדית בהקשר של תהליך גירושין, ישנה סבירות גבוהה כי תחול הסלמה של הניכור הקהילתי והקונפליקט, וכתוצאה מכך יתנהלו מאבקי משמורת וחינוך הילדים. ישנו סיכון גבוה יותר להסתה מצד בן הזוג שנותר בקהילה החרדית, חברי קהילה אחרים ומנהיגים דתיים.⁹ זאת ועוד, המחקר קובע באופן חד משמעי, כי הקהילה החרדית ומנהיגיה מפעילים לחצים על אנשי המקצוע בשירותי הרווחה להשאיר את הילדים אצל ההורה החרדי ולא להעבירם למשמורת ההורה שעזב את הקהילה, גם במחיר פגיעה בטובת הילד.¹⁰ מחקרה של פרופ' כץ מתקף את תופעת הניכור הקהילתי בסכסוכי גירושין בין עוזבי החברה החרדית לאלה שנשארו בה. בנוסף, ממצאי המחקר שערכה פרופ' כץ מצביעים על המצוקה הקשה בה נתונים ילדים בסכסוכי גירושין שכאלה. מהמחקר עולה, כי הילדים נקרעים בין כמיהתם לקשר עם הורה אהוב ובין הפיכתו לדמות שנתפסת בחברה אליה הם משתייכים כדמות מסוכנת ולא מוכרת. עוד עולה, כי לפגיעה בקשר בין ההורה שעזב את החברה החרדית ובין הילדים ישנן השלכות ניכרות על הילדים, אשר מגיעות עד לכדי

⁵ כץ, כ' (2020). סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה בקרב יוצאים בשאלה והקהילה החרדית. דו"ח מחקר (טרם פורסם).
⁶ כץ (2020).

⁷ Nadan, Y., Katz, C., Zion, T., & Wertheimer, A. (2021). High intensity parental dispute in the Jewish ultra-Orthodox community in Israel: Perspectives of social workers and disaffiliated parents. *Children and Youth Services Review*, 120(2021) (להלן: "נדן ואח' (2021)"), 105726.

⁸ נדן ואח' (2021), עמ' 5.

⁹ Buchbinder, E., & Shoob, T. (2013). Essential partnership: Child welfare officers' perceptions of cooperation with Rabbis in the Ultra-Orthodox Jewish community in Israel. *Journal of Social Service Research*, 39(2), 204-217.

¹⁰ Buchbinder & Shoob (2013).

התעללות רגשית בילדים. **המחקר מלמד, כי עצם החשיפה לעוצמות הסכסוך לאורך זמן מהווה מצב טראומה מתמשך עבור הילדים וכתוצאה ממנו הילדים חווים מצוקה נפשית משמעותית.**¹¹

ב. נתונים מתכנית "צעדים"

תכנית "צעדים" מופעלת על-ידי עמותות "הלל - יוצאים בשאלה" ו-"יוצאים לשינוי" ומסייעת לעוזבי החברה החרדית, אשר כתוצאה מעזיבתם נאלצו לפרק את התא המשפחתי בהליך גירושין. כאמור, מצב זה טומן בחובו מורכבויות רבות ובמרבית המקרים, הצד שעזב את החברה החרדית חווה ניכור הורי וקהילתי קשה. מטרת התכנית הינה לפעול נגד ניכור זה ולסייע לעוזבי החברה החרדית להתמודד עם השלכותיו בצורה טובה יותר. אל התכנית פנו כ-190 עוזבי החברה החרדית ומתוכם הסתייעו בשירותי התכנית 110 איש ואישה מאז החלה לפעול בספטמבר 2017.

התכנית מספקת סבסוד חלקי של עלויות הליווי משפטי (ייעוץ וייצוג) עבור עוזבי החברה החרדית, אשר כתוצאה מעזיבתם נאלצו לפרק את התא המשפחתי בהליך גירושין. התכנית עובדת בשיתוף עם עורכי דין המתמחים בתחום דיני המשפחה ובעלי רגישות לצרכיהם של עוזבי החברה החרדית. בנוסף, התכנית מציעה מגוון מענים לפרט בהתאם לצרכים המשתנים של הפונים לתכנית. המענים כוללים מתן ליווי וייעוץ כלכלי על-ידי יועצים כלכליים מקצועיים, שירותי הכוון לצורך השלמת השכלה והשמה תעסוקתית, שיעורים פרטיים מסובסדים במגוון מקצועות רלוונטיים ותחומי ידע, וכוללת תכנית מנטורינג עם ליווי פרטני לקידום מטרות אישיות ועוד.

פרופיל הפונים: מקרב 190 הפונים והפונות לתכנית עד כה 51% גרושים, 26% נשואים, ו-16% פרודים. כ-70% מהפונים עובדים, והכנסה הממוצעת שלהם הינה כ-5,700 ש"ח בחודש. לפונים שדיווחו שהם עובדים יש יותר ילדים מאלה שאינם עובדים (2.5 לעומת 1.9 בהתאמה). החלוקה המגדרית של הפונים הינה 56% נשים ו-44% גברים, כאשר גיל הפניה הממוצע לנשים עומד על 32 והגיל הממוצע לגברים עומד על 30. לנשים יש 2.5 ילדים בממוצע ולגברים 2 ילדים בממוצע.

ג. החסמים העומדים בפני אוכלוסיית עוזבי החברה החרדית

ג.1. בתחומי עבודתם של עובדים סוציאליים לסדרי דין

ג.1.1. היעדר היכרות עם המאפיינים הייחודיים של עוזבי החברה החרדית

ישנה חשיבות קריטית להיכרות של גורמי המקצוע המטפלים בעוזבי החברה החרדית עם הדינמיקה של הניכור הקהילתי, הכוחות הפורמליים והבלתי פורמליים הפועלים נגד הצד שעזב את החברה החרדית ואת האסקלציה שהניכור הקהילתי מקדם בתהליכים המאתגרים הללו. כמו כן, מאפייני הניכור ההורי שחווים עוזבי החברה החרדית שונים במהותם מן הניכור ההורי אשר מתרחש באוכלוסייה הכללית. לניכור ההורי המופנה כנגד עוזבי החברה החרדית ישנו מרכיב רוחני ודתי. השמצת הורה שעזב את הדת נעשית דרך ביטוי אמונות דתיות.¹² התוצאה היא התוויית דמות הורה שעזב את הקהילה החרדית כדמות דמונית ומסוכנת בהיבטים הרוחניים מעצם המפגש איתה.

בנוסף, ישנה נטיה להיוועצות והכללת נציגי הקהילה החרדית בתהליך ההתערבות של שירותי הרווחה. במקור, שיתוף מנהיגי הקהילה נועד לשמירה על רגישות תרבותית, הכרה בהנהגה מקומית ורוחנית, מניעת פטרונות ועליונות הממסד וחיזוק כוחו של הפונה בתהליך הרווחה. בפועל, מעורבותם של נציגי הקהילה החרדית גורמת את ההפך הגמור במקרים בהם אחד מבני הזוג עזב את החברה החרדית. נציגי

¹¹ עמ' 34 לדוח המחקר של פרופ' כרמית כץ.

¹² Shulman, J. (2008). The Outrageous God: Emotional Distress, Tort Liability, and the Limits of Religious Advocacy. *Penn St. L. Rev.*, 113, 381.

הקהילה מונעים משיקולי שמירה על שלמות הקהילה ורואים ב"סיכון רוחני" פגיעה בטובת הילד. מנגנון הפעולה שמנחה אותם במקרים מסוג זה הוא עיונות והדרה חברתית.¹³ מעורבות של גורמים עם תפיסה מסוג זה מדגישה את החוסר ברגישות תרבותית שיש לקהילה החרדית כנגד מי שעזב אותה ואיתה חוסר סובלנות כלפיו. בנוסף, שיתוף של נציגי הקהילה החרדית מגביר את אי השיוויון שנוצר בין הצד שנתר בקהילה, אשר מגובה בתמיכה קהילתית כולל התגייסותם של מנהיגי הקהילה לפעול בעניינו, ובין הצד שעזב את הקהילה, אשר ניצב לבדו אל מול משאביה של הקהילה.

אנו ממליצים על **העברת הכשרות ייעודיות לעובדים הסוציאליים לסדרי דין**, בהן תתבצע היכרות עם המורכבות הייחודית של מאפייני הניכור ההורי ובמיוחד הניכור הקהילתי, המאפיין את אוכלוסיית עוזבי החברה החרדית. הכשרות אלו יאפשרו הבנה של הכוחות המעצבים את תפיסת הילדים כלפי ההורה המנוכר ובחירת הכלים הנכונים והיעילים בהתמודדות עם ניכור מסוג זה.

ג.1.2. השפעת השלטון המקומי ומנהיגי הקהילה על העובדים הסוציאליים ברשויות המקומיות החרדיות

העובדים הסוציאליים ברשויות מקומיות בערים חרדיות מוצאים עצמם מול הקהילה החרדית, העונית את הצד שעזב אותה, ולפיכך עוסקת באופן פעיל בהשפעה על המלצותיהם של העובדים הסוציאליים ו/או מניעה של יישומן: "התמודדנו עם לחצים פוליטיים רבים, כולל מצד רבנים. גם המשפחות המורחבות הפעילו עלינו הרבה לחץ... את צריכה להתמודד עם הרבה לחצים קשים מאד." לחצים אלה באו לידי ביטוי בהטחת עלבונות ושיימינג.¹⁴ לעיתים לחצים אלה עולים כדי השלטת טרור כלפי עובדים סוציאליים במקרים ספציפיים: "... ואז מנהיגי הקהילה הגיעו לביתה של העובדת הסוציאלית. עכשיו, העובדת הסוציאלית היא חלק מהקהילה [...] וחשבנו שאולי אם היא תכתוב על זה או תספר לאמא על זה יהיה יותר קל להגיע לשיתוף פעולה, אבל קרה ההיפך הגמור." ¹⁵ כך גם במקרה אחר: "דברים שכבעלי מקצוע לא נראו לנו [מתאימים] נכפו עלינו, מה שהופך את זה לעוד יותר קשה... זה לא היה מונע על ידי טובת הילד." ¹⁶ בתצהיר שנתן רב לשעבר בעיר ביתר עילית הוא מעיד כי "למעשה נהג בעיר נוהל לא רשמי לפיו עובדי אגף הרווחה, לרבות העובדות הסוציאליות היו מביאות בפני רבנים בעיר, במסגרת ישיבות קבועות ובשיחות טלפון, את כל המקרים שבאו לפנייהן והרבנים היו נותנים להם הנחיות חד משמעיות כיצד לטפל בתיקים, הנחיות אותן עובדי האגף היו ממלאים בציותנות." ¹⁷ מן הדברים עולה תמונה ברורה, לפיה הקהילה החרדית מפעילה לחצים גדולים על העובדים הסוציאליים ברשויות המקומיות ביישובים חרדיים, אשר משפיעים על המלצותיהם המקצועיות. לא פעם קיבלו המלווים בתכנית "צעדים" הודעות מעובדים סוציאליים שטיפלו בעניינם, לפיהן בשל לחצים שהופעלו עליהם, הם מפסיקים את הטיפול בתיק.¹⁸ עדויות נוספות עלו במחקר שביצעה פרופ' כרמית כץ, כך, כאשר מונתה עובדת סוציאלית חרדית, במטרה שהילדים יוכלו להיפתח אליה יותר והיא תוכל להעריך טוב יותר את מצבם, היא סברה כי הילדים נמצאים בסיכון נפשי וכי יש לערב את שירותי הגנת הילד בדחיפות. מנהיגי הקהילה הגיעו אל העובדת הסוציאלית הזו וגרמו לה לשנות את דעתה ולהמליץ אחרת.¹⁹ כלומר, התוצאה היא הטייה של החלטות העובדים הסוציאליים לטובת הצד שנתר בקהילה החרדית, גם אם הדבר נוגד את ההשקפה המקצועית של העובדים הסוציאליים ואינו עולה בקנה אחד

¹³ דוח המחקר של פרופ' כרמית כץ.

¹⁴ נדן ואח' (2021), עמ' 4.

¹⁵ נדן ואח' (2021), עמ' 5.

¹⁶ נדן ואח' (2021), עמ' 4.

¹⁷ מתוך תצהיר שהוגש לבית המשפט לענייני משפחה בתאריך 10.12.2019.

¹⁸ במקרה אחד הסביר העו"ס המטפל בתיק כי מצידה של האם, שנתרה בקהילה החרדית, הופעלו לחצים על ראש העיר להתערב ולמנות עו"ס אחר שלא ידרוש מהאם לשתף פעולה. במקרה אחר, עו"ס הודיעה לצד שעזב את החברה החרדית כי היא מסיימת את הטיפול בתיק באופן מיידי בעקבות לחצים מגורמים שונים, זאת יומיים בלבד לאחר שהתחילה לטפל בתיק.

¹⁹ נדן ואח' (2021), עמ' 5.

עם טובת הילדים. חמור מכך, יש בידינו עדויות נוספות לגבי לשכות הרווחה בבני ברק, אלעד, ביתר עילית ואשדוד לפיהן היחס המוטא לטובת הצד שנותר בקהילה החרדית ניתן גם במקרים בהם עלה חשש לסכנה ממשית לילדים. לדוגמה, עו"ס לסדרי דין בבני ברק, לא התייחסה בתסקיר שהוגש לבית המשפט לאירוע בו האב השאיר ילדה בת 7 בשעה 2 וחצי לפנות בוקר ברחובות פרדס כץ. כמו כן, באותו המקרה, כאשר הצדדים הסכימו לערוך בדיקות סמים, האב החרדי הגיע רק ל-3 מתוך 8 בדיקות אשר נקבעו לו ולא יצא נקי. העו"ס לסדרי דין נימקה זאת באמירה "שקאנביס נשאר בשתן חודש", ציינה בסוף התסקיר כי "אנחנו חשים דאגה רבה לבנות"²⁰, אולם השאירה את זמני השהות של האב עם הבנות ללא פיקוח. דוגמה נוספת, באלעד, ילדה מספרת לאמא שלה שהיא מרגישה מאוימת אצל האבא ומפחדת לשהות במחיצתו. האמא מבקשת מהעו"ס לסדרי דין לבדוק את העניין והעו"ס מתעלמת מפניותיה.

לאור האמור לעיל, אנו מציעים **לקבוע סטנדרטים אחידים ופרוטוקול התערבות ייעודי** לסכסוכי גירושין בהם צד אחד עזב את החברה החרדית והצד השני נותר בה. בנוסף, אנו מציעים על **מינוי גורם אובייקטיבי מחוץ לרשויות המקומיות החרדיות**, אשר לא יהיה נתון להשפעות ולחצי מנהיגי הקהילה החרדית והשלטון המקומי.

ג.1.3. הפניית הצדדים לקבלת טיפול במרכזי הורים וילדים כמענה עיקרי

קיומם של מפגשים במרכזי הקשר בלבד הוא מבורך ועדיף מהעדרם, אך אינו מטפל בשורש הבעיה ואינו מהווה פתרון ארוך טווח לשיקום הקשר ו/או בהקניית כלים לצדדים להמשיך בקשר ללא תיווכו של מרכז הקשר. הן במקרים בהם תוצאות הניכור ההורי והקהילתי הקשה משמעותן קשיים בקשר והן במקרים בהם ישנו ניתוק מוחלט של הקשר, דרכי ההתמודדות איתן מצריכות מענים טיפוליים ועזרה בשיקום הקשר. אחת ממטרותיו של מרכז הורים וילדים הינה לשקם את מערכת היחסים בין הורים לילדיהם.²¹ עקרונות הטיפול הייחודיים למרכז ההורים וילדים כוללים התמקדות במערכות היחסים בין ההורים לילדיהם, תוך שימוש במגוון אפשרויות טיפוליות לטיפול הן בהורה והן בילד. מקרים שאנו מלווים בתכנית "צעדים" וקיבלו טיפול במרכז הורים וילדים, מדווחים על שיפור משמעותי מאד בקשר בין ההורה שעזב את הקהילה החרדית ובין ילדיו. יתרה מזאת, ישנם מקרים בהם המליצו עו"ס המשפחה יחד עם צוות המרכז על המשך הטיפול, ואף על הארכת הטיפול באישור חריג של מפקחת הקהילה לאור הצלחתו והשפעתו המיטיבה על הקשר הורה-ילד ועל רווחתם הנפשית של הילדים.

לפיכך, אנו ממליצים כי **תינתן עדיפות להפניית הצדדים לקבלת טיפול במרכזי הורים וילדים כמענה עיקרי לשיקום הקשר הורה-ילד בין עוזבי החברה החרדית ובין ילדיהם**. ההפניה למרכז קשר תיעשה כפתרון זמני בלבד, עד שתתאפשר קבלת מענה טיפולי מתאים במרכז הורים וילדים.

ג.1.4. מרכזי קשר אינם מהווים מענה מספק לשיקום הקשר הורה-ילד

הפרקטיקה הנוהגת בעניינם של עוזבי החברה החרדית היא להפנות את ההורה שעזב את הקהילה החרדית אל מרכזי הקשר. הקושי בפרקטיקה זו היא שתדירות המפגשים במרכז הקשר עלולה להסתכם בפגישה חודשית בלבד, בהתאם לכוח האדם הזמין בכל מרכז ומרכז. תדירות מפגשים שכזו אינה יכולה לסייע בשיקום קשר הורה-ילד הנדרש כתוצאה מהפגיעה הנגרמת מניכור הורי וקהילתי כפי שמתקיים במקרה של עוזבי החברה החרדית. כמו כן, מרכזי קשר נועדו להיות מקום מפגש במצבי קונפליקט משפחתי המצריך מפגשים מוגנים, מפוקחים והדרכה. ולכן הסביבה הפיזית והסימבולית בה מתקיימים המפגשים בתוך מרכז הקשר הינה סביבה מאתגרת עבור הילדים וההורים. מדובר על שהייה בחדר סגור לפרק זמן ארוך, כאשר ישנו אדם שמתצפת על המפגש, מיעוט משחקים ואפשרויות הפעלה לילד ושני הצדדים מתקשים להתנהג בטבעיות, המקשים על שיקום עמוק ואמיתי של הקשר בין ההורה לבין ילדיו. בעניינם של עוזבי החברה החרדית, כאשר מתקיים ניכור הורי וקהילתי, עצם קיומם של מפגשים בתוך

²⁰ מתסקיר רווחה, מרכז שט"י, בני ברק.

²¹ סעיף 4.4 בהוראה 8.38 לתקנון העובדים הסוציאליים.

מרכזי הקשר מעביר מסר הפוך ממסר של ביסוס אמון בין ההורה לילדו. כל מהותו של הניכור הקהילתי וההורי היא לייצר תפיסה של ההורה שעזב את הקהילה כאדם מסוכן. קיומם של מפגשים עמו במקום שנועד לספק מוגנות ופיקוח, מזין את סרבנות הקשר של הילד ויוצר תוצאה הפוכה מזו שהמפגשים במרכז הקשר נועדו להשיג.

לפיכך, אנו ממליצים כי **המפגשים במרכז הקשר בעניינם של עוזבי החברה החרדית יהיו מלווים בתהליך טיפולי**, שמטרתו להכין את ההורה והילד למפגשים המשותפים ולתווך להם את מערך המפגשים ומשמעותו.

ג.1.5. התמשכות הליכי הכנת התסקיר וההשפעות במקרה של עוזבי החברה החרדית

למרות קביעת מסגרת הזמנים על ידי הערכאה השיפוטית תהליך הכנת התסקיר עלול להימשך חודשים ארוכים ובחלק מהמקרים אף למעלה משנה.²² כאשר מדובר באוכלוסיית עוזבי החברה החרדית, משמעות התמשכות הליכים היא פגיעה משמעותית וחריפה בקשר הורה-ילד בין ההורה שעזב את הקהילה ובין ילדיו, בשל הניכור ההורי והקהילתי. במקרים רבים תוצאת הפגיעה תהיה ניתוק מוחלט בין ההורה שעזב את הקהילה החרדית ובין ילדיו.

חשיבותו של המענה המהיר במקרים בהם מתבצע ניכור הורי וישנו חשש לפגיעה בקשר הורה-ילד הוכרז על-ידי מערכת בתי המשפט בנוהל שגיבשה הנשיאה אסתר חיות.²³ הנוהל קובע אפשרות להגשת בקשה לסעד דחוף להבטחת קשר. במקרה של הגשת בקשה מסוג זה, נדרש לקיים דיון דחוף תוך 14 יום. לעומת זאת, הכרה דומה בצורך למתן מענה מהיר במקרים בהם יש חשש לפגיעה בקשר הורה-ילד טרם ניתנה על-ידי רשויות הרווחה. אין כל הוראה באשר למשך הכנת התסקיר במקרים אלה וכך הגשת התסקיר לערכאה השיפוטית יכולה לארוך זמן רב ובעצם מייטרת את התגייסות המערכת המשפטית למתן מענה מהיר ואפקטיבי.

לפיכך, אנו ממליצים **לקבוע מסגרת זמנים מוגדרת להכנת התסקיר בעניינם של עוזבי החברה החרדית**, על מנת לשמור על העיקרון של מתן מענה מהיר ולמנוע פגיעה בקשר הורה-ילד.

ג.2. בתחומי המענים הטיפוליים

ג.2.1. השפעות הניכור ההורי והקהילתי על הילדים והקשר עם ההורה שעזב את החברה החרדית

הילדים, בסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה כאשר צד אחד עזב את החברה החרדית והצד השני נותר בה, מצויים במלכוד **ייחודי** - מצד אחד, כמיהה גדולה לקשר עם ההורה שעזב את הקהילה, ומצד שני הם חיים בחברה בה המראה וההתנהלות של ההורה שהשתנה נתפסת אצל הילדים בתבנית של אדם זר, מסוכן ומסכן. יש פער גדול וקיצוני בין השקפת העולם עליה גדלו והתחנכו ובין דמות ההורה שעזב את החברה החרדית.²⁴ אלה בצירוף ההסתה מצד הקהילה, גורמים להם חוויות קשות שתוצאתן בלבול, בושה ובסופו של דבר, פגיעה בקשר עם ההורה שעזב את הקהילה. המחקר שיזמה תכנית צעדים ונערך בידי פרופ' כרמית כץ מאפשר הצצה בלבד להשפעות הניכור ההורי והקהילתי על הילדים. הממצאים שעלו מן המחקר מצביעים על המצוקה הגדולה בה נמצאים הילדים והצורך במתן מענה טיפולי מתאים.

²² דוח מבקר המדינה 69 משנת 2019.

²³ נוהל 2.20 מיום 8.10.2020 בנושא טיפול בתי המשפט לענייני משפחה בהליכים דחופים שעניינם חשש לפגיעה במוגנותם של ילדים והבטחת הקשר בין הורים לילדיהם (הוראת שעה).

²⁴ דוח המחקר של פרופ' כרמית כץ, עמ' 28-29.

בשל העדר מחקר מקיף על התופעה, אנו ממליצים **לבחון בצורה מעמיקה את השפעת סכסוך הגירושין בין עוזבי החברה החרדית לאלה הנותרים בה על ילדיהם**. זאת כדי להבין בצורה טובה יותר את הצרכים והמצוקה בקרב הילדים ולהתאים את המענה הטיפולי המיטבי עבורם.

ג.2.2. היעדר שיתוף פעולה מהצד שנותר בקהילה החרדית

חלק מהטקטיקה של הקהילה החרדית היא לדאוג שלא ינתן מענה טיפולי מתאים לילדים. הרציונל המנחה שלהם הוא השארת השליטה על כל הנעשה עם הילדים בידיים של הקהילה, על-ידי אנשים שכפופים לקוד ההתנהגות של הקהילה ומנהיגיה. לכן מנהיגי הקהילה מנחים את הצד שנותר בקהילה שלא לשתף פעולה עם גורמי הרווחה. התוצאה היא שהמענים הטיפוליים אשר מחייבים שיתוף פעולה של שני הצדדים, לא מתאפשרים בעניינם של עוזבי החברה החרדית. כך מתמעטות אפשרויות הטיפול הקיימות במקרים אלה והצדדים נותרים ללא מענה טיפולי.

לפיכך, אנו ממליצים **להקים ועדת היגוי שתבחן כיצד ניתן לספק מענה טיפולי מתאים במקרים של עוזבי החברה החרדית**, על מנת שלא ינתק הקשר הורה-ילד כתוצאה מהניכור ההורי והקהילתי. בנוסף, אנו ממליצים **להטיל חובת דיווח אקטיבית על הגורם המטפל לערכאה השיפוטית** באשר להעדרו של שיתוף פעולה וקיומו של ניכור הורי ו/או קהילתי. ישנה חשיבות רבה ביידוע הערכאה השיפוטית בזמן אמת על דבר קיום הניכור כדי שניתן יהיה לנקוט בפעולות למיגורו. על הדיווח להינתן מיד עם היוודע דבר קיום הניכור למטפל. זאת כדי שהערכאה השיפוטית תוכל לפעול ולהטיל סנקציות, במידת הצורך, אל מול ההורה המנכר טרם יגרם נזק נוסף לקשר בין הילדים וההורה המנוכר.

ג.2.3. היעדר אכיפת יישום החלטות העובדים הסוציאליים המטפלים בתיק וועדות לתכנון טיפול

במהלך השנים היינו עדים למקרים רבים בהם החלטות שהתקבלו בוועדות לתכנון טיפול אינן מבוצעות במשך זמן רב. מקרים בהם הילדים הוגדרו כילדים בסיכון גבוה ונקבע כי עליהם לקבל אבחון וטיפול פסיכולוגי, נותרים ללא מענה במשך חצי שנה ויותר. גם פניות מצד ההורה שעזב את הקהילה החרדית ליישום החלטות ולמתן הטיפול הדרוש לילדים, אינן נענות כלל או נענות באמירות כלליות כגון: "יטופל בימים הקרובים", אולם בפועל לא נעשה דבר. תלונות שהוגשו בנושאים אלה נמצאו מוצדקות ועדיין לא נעשה שינוי משמעותי לקידום יישום וביצוע החלטות.

מערך פניות הציבור של המשרד לשירותים חברתיים כולל מערך הגשת ערר על החלטות המחלקה לשירותים חברתיים, אך לא קיים מנגנון שתפקידו לוודא ביצוע של החלטות המחלקה לשירותים חברתיים. כלומר, ניתן לערער כאשר הפונה אינו מסכים עם תוכן ההחלטה או אופן קבלתה, אך אין אפשרות לפנות לגורם כלשהו במידה וגורמי המקצוע אינם ממלאים את תפקידם, אינם פועלים לקיום החלטות שנתקבלו כראוי ואין חולק על הצורך בביצוען.

לפיכך, אנו ממליצים **לתגבר את כוח האדם במחלקות**. אי ביצוע החלטה של ועדה לתכנון טיפול שקובעת כי ילדים מצויים בסיכון גבוה ונדרש טיפול עבורם, אינה יכולה להתקבל על הדעת בנימוק של היעדר כוח אדם. בנוסף, אנו ממליצים **לגבש מדיניות לאכיפת יישום החלטות גורמי המקצוע** בתוך מערך הרווחה והשירותים החברתיים.

ג.2.4. הדרכת הורים - חשיבותה והקושי בקבלת השירות

הדרכת הורים הינה רכיב מהותי ומשמעותי כאשר מדובר בעוזבי החברה החרדית בסכסוכי גירושין. כפי שפורט לעיל, השפעת סכסוך הגירושין על ילדיהם של עוזבי החברה החרדית מהווה טראומה מתמשכת

ומצב מצוקה אמיתי, אשר משפיע על רווחתם הנפשית של הילדים. לטראומה זאת מתווסף הקונפליקט בין הכמיהה לקשר עם ההורה שעזב את החברה החרדית ובין הפיכתו לדמות מסוכנת כתוצאה מהניכור ההורי והקהילתי. הדרכת הורים מותאמת ופרטנית, יכולה לסייע בגיבוש העמדה ההורית ויכולת הביטוי שלה, לסייע בלמידה של צרכי הילד והאמצעים העומדים לרשות ההורה באינטראקציה בינו לבין ילדיו.

על אף חשיבותה הרבה, לעוזבי החברה החרדית ישנו קושי לקבל את השירות של הדרכת הורים. לרוב, הדרכה הורית מתקיימת בתחנות לטיפול משפחתי או במרכזי הורים וילדים. עוזבי החברה החרדית לא יכולים לקבל מענה במרכזי טיפול אלה בשל הצורך בשיתוף הפעולה של הצד שנותר בקהילה החרדית, אשר איננו קיים. כך נמנעת מהם האפשרות לקבל הדרכת הורים.

לפיכך, אנו ממליצים **לאפשר לעוזבי החברה החרדית המצויים בסכסוכי גירושין להשתתף בהדרכות הורים** גם ללא שיתוף פעולה מהצד שנותר בקהילה החרדית.

ד. יחידות הסיוע באזורים גיאוגרפיים של ריכוזי אוכלוסיה חרדית כהתערבות מניעתית

מוקדמת

יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה וליד בתי הדין הדתיים הן הגורם הראשון שפוגש את הצדדים לסכסוך בעקבות חקיקת החוק להסדר התדיינויות בסכסוכי משפחה, תשע"ה-2014 (הוראת שעה). זהו המקום לאיתור ראשוני של מקרים בעלי פוטנציאל להתפתח לסכסוך גירושין בעצימות גבוהה ולהנגשת המידע הדרוש לבני הזוג כדי לסייע במניעתו.

לפיכך, אנו ממליצים, למקד את האמצעים שיפורטו להלן ביחידות הסיוע באזורים גיאוגרפיים בהם יש ריכוזי אוכלוסיה חרדית, אשר בהן קיים סיכוי גבוה להגעת סכסוכי גירושין המערבים את אוכלוסיית עוזבי החברה החרדית:

ד.1. הנגשת מידע אודות השפעות הסכסוך על הילדים

כאשר מגיע זוג לפגישת המהו"ת אשר אחד מבני הזוג עזב את החברה החרדית, יעביר לבני הזוג העובד הסוציאלי אשר מנהל את הפגישה מידע אודות השפעת הפרידה על הילד ועל החשיבות בשמירה על הקשר עם שני ההורים ועל הנזק שעלול להיגרם לילד כתוצאה מפגיעה בקשר זה או בדמותו של אחד ההורים. כמו כן, אנו ממליצים ליצור דף מידע המרכז ומפרט את זכויות עוזבי החברה החרדית בהליכי גירושין (יכול להיעשות באתר אינטרנט ו/או באופן מודפס) וכן את רשימת המענים הטיפוליים הקיימים, במידה ואחד ההורים מאתר מצוקה אצל הילד. אנו ממליצים כי מידע זה יוגש לבני הזוג במסגרת פגישת המהו"ת הראשונה.

ד.2. הכשרות מקצועיות לעובדי יחידות הסיוע

ההכשרות יתמקדו בשוני שבין האוכלוסייה הכללית בסכסוכי גירושין ובין סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה בקרב עוזבי החברה החרדית. כמו כן, הכשרות אלה יכללו היכרות מעמיקה עם תופעת הניכור הקהילתי ומשמעויותיה בנוגע לקשר הורה-ילד, יחד עם הבנת התהליכים המתרחשים בשטח ומעצבים את הקשר או היעדרו בין עוזבי החברה החרדית לבין ילדיו. זאת על מנת שעובדי היחידה יוכלו לתווך לבני הזוג המתגרשים את המידע אודות סכנות השפעות הניכור ההורי והקהילתי על רווחתם הנפשית של הילדים.